

**ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Руско Надії Михайлівни
«Особливості галицького іконопису кінця ХІХ – початку ХХ століть:
філософсько-релігієзнавчий контекст»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство**

Актуальність теми дисертаційного дослідження Надії Михайлівни Руско можна обґрунтувати значною кількістю причин, однак згадаємо лише декілька з них, які, на наш погляд, є найбільш вагомими. По-перше, спеціальних наукових досліджень філософсько-релігієзнавчих особливостей галицького іконопису в Україні ще не було і, відповідно, немає єдиного концептуального підходу на означену вище проблематику. У зв'язку з цим надзвичайно важливою й актуальною є розробка теоретичних філософсько-релігієзнавчих підходів щодо галицького іконопису кінця ХІХ – початку ХХ століть. Безумовно, богословське осмислення ікони різниться від його академічної релігієзнавчо-філософської інтерпретації. По-друге, актуальність дослідження може бути підтверджена також і необхідністю популяризації галицької ікони, що наділено і важливим практичним виміром. Та, по-третє, дасть змогу філософам та релігієзнавцям більш глибоко увиразнити концептуальні й естетичні особливості ікони.

Формулюючи мету та завдання дослідження, автор обрала найважливішу частину проблем, пов'язаних із філософськими та релігієзнавчими особливостями галицького іконопису. Ознайомлення з дисертаційним дослідженням дає підстави вважати, що вказані завдання в цілому виконані.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертанткою, є переважно обґрунтованими і переконливими. У їх твердженні автор використала широке коло наукових джерел вітчизняних та зарубіжних авторів у галузі філософії, релігієзнавства, історії, культурології, богослов'я,

мистецтвознавства й інших галузей наукових знань (290 найменувань). Саме вони й становлять теоретичне підґрунтя дослідження. Це важливий елемент першого розділу дисертаційних робіт. Адже, критично висвітлюючи праці попередників, здобувач кандидатського ступеня повинен виділяти ті питання, що залишились невирішеними і, отже, визначити своє місце у розв'язанні проблемного кола.

Достатньо репрезентативною є і джерельна основа дослідження – іконописні роботи галицьких іконописців кінця XIX – початку XX століть (98 додатків).

Вміле використання як загальнонаукових, так і специфічних для філософії й релігієзнавства методів наукового аналізу доповнили й забезпечили обґрунтованість та достовірність сформульованих дисертанткою наукових положень новизни і висновків.

Структура дисертації обумовлена поставленими завданнями, об'єктом та предметом дослідження, охоплює як теоретичний, так і практичний аспект досліджуваної проблематики. Дисертація складається з чотирьох розділів, які містять десять підрозділів. У першому розділі здійснено загальний огляд літератури за темою дисертації, проаналізовано джерельну базу, методика та понятійно-категоріальний апарат дослідження. У другому розділі дисертації досліджуються філософсько-релігієзнавчі аспекти іконопису. Третій розділ розкриває фундаментальні положення та специфіку галицького іконопису кінця XIX – початку XX століть. У четвертому розділі проаналізовано роботи галицьких іконописців.

Представлене до захисту дисертаційне дослідження характеризується необхідними для цього виду робіт ознаками наукової новизни і практичної значущості.

У підрозділі 2.1 «Релігійно-ціннісні виміри ікони та її місце у християнському мистецтві» дисертант акцентує свою увагу на різних тлумаченнях терміну ікона та, що важливо, пропонує своє (с. 35). У роботі проаналізовано положення Вселенських Соборів, що стосуються іконописання, визначено розвиток українського іконопису та цінність української ікони,

зокрема й галицької. Досліджуючи філософсько-релігійознавчий аспект галицької ікони, Руско Н. М. слушно відзначає: «На зміну естетиці суворих обмежень прийшла естетика лагідності, а на зміну філософії доктрин – філософія серця» (с. 48).

Грунтовно розкрито символіку галицького іконопису у підрозділі 2.2 «Символіка християнського іконопису». Автор констатує, що галицькі ікони, як і візантійські, сповнені глибоким, символічним змістом, через символізм ікони відбувається формування духовної особистості й усвідомлення важливості духовного життя. Зокрема, важливим тут є передмолитовне зосередження, яке дозволяє під час споглядання створити образ Христа, «вивести» цей образ із себе, власного внутрішнього світу. Такий містицизм був притаманний галицькому іконопису. До того ж він посилювався завдяки етнокультурним елементам, притаманним традиціям української церковності. Маються на увазі зображення на іконах української орнаментики, місцевого одягу й інших українських реалій (с. 68-69). Н.М.Руско відзначає: «Повернення до наших історичних традицій, введення у церковні розписи образів на тему історії України, її звершень, великих постатей нації. Ось на що надихають ікони того часу» (с.68).

У підрозділі 3.1 «Особливості галицької ікони» встановлено, що лики святих нагадують здебільшого дитячі обличчя (с. 84). Не відчувається прірви між земним і небесним, і це дає відчуття, що кожна людина має надію на спасіння (згідно християнської сотеріології). Автор дисертації вказує, що галицька ікона поєднує у собі елементи земного, людського й профанного та має глибокий сотеріологічний і морально-духовний потенціал. Також дисертантка виділяє такі особливості галицького іконопису: кордоцентризм, етнічність.

У підрозділі 3.3 «Співвідношення мирського і сакрального в іконі та його трансформація у галицькому іконописі кінця XIX – початку XX століть» дисертант робить висновок, що людина, звертаючись до іконопису, осмислювала і переосмислювала важливі аксіологічні й онтологічні питання. Обґрунтовано, що новий стиль галицького іконопису кінця XIX – початку XX

століть вплинув на формування іконо-картини з яскраво вираженими етнонаціональними рисами світоглядного сприйняття профанного та сакрального у церковному малярстві й іконописанні. Важливим науковим здобутком є виокремлення ознак антропологічності на іконах (с. 108).

У підрозділі 3.3 «Архетипи галицької ікони» цілком слушним є висновок дисертантки, що саме ікона є подобою дійсності, подобою побудови світу. Автор також підкреслює, що у галицькій іконі простежуються архетипи «аніми», «Великої Матері», «тіні», а також «світового дерева». Галицька ікона – це уособлення ментальності й свідомості галичан, у них відображалось народне розуміння явищ навколишнього світу. На галицьких іконах зображали політичних діячів та простих людей, сакралізація яких відбувалася через зображення поруч із ними святих особистостей (с. 115).

У розділі 4 «Іконописна спадщина галицьких іконописців» Руско Н. М. детально аналізує «український стиль» у церковному мистецтві Галичини, зазначаючи, що сакральне мистецтво кінця XIX – початку XX століть характеризується як церковне малярство, натомість, іконопис має більш культове призначення і повинен виконуватися за існуючим канонем без відхилень від нього. Культове, сакральне, церковне мистецтво, що впродовж століть було окремим сегментом людської творчості, стало поєднуватися з новим стилем – модерном. Спроби інноваційного підходу до техніки, стилю та змісту церковного сакрального мистецтва належать багатьом визначним українським іконописцям, серед яких названо: Т. Копистинського, К. Устияновича, А. Пилихівського, С. Томасевича, Т. Терлецького, Я. Пстрака, Ю. Панькевича, М. Сосенка, Ю. Буцманюка, М. Бойчука, О. Куриласа, П. Холодного, П. Ковжуна, М. Осінчука, А. Манастирського та їхніх учнів. Характерною прикметою творів цих митців є те, що вони виконані у традиціях візантійського мистецтва із виразними елементами національного «українського стилю». Дисертант виділяє такі визначальні риси «українського стилю» в іконописанні: сакралізація світських особистостей та простору, використання національного одягу, зображення на іконах історичних подій; в

іконах з'являються зразки європейського стилю, гуманізації та «філософії любові».

У підрозділі 4.2 «Неовізантизм» в іконописі галицьких митців» слід звернути увагу на те, що автор визначає основні риси візантійського та неовізантійського іконопису. Заслуговує на позитивну оцінку та увагу формулювання дисертанткою основних положень стосовно неовізантизму в іконописі галицьких митців.

Однак, відзначаючи безсумнівні заслуги дисертаційного дослідження, мусимо також висловити окремі зауваження та побажання.

1. Предметом дисертаційного дослідження визначено «філософсько-релігієзнавчі особливості галицького іконопису кінця XIX – початку XX століть». Краще його було сформулювати як «філософсько-релігійні особливості галицького іконопису кінця XIX – початку XX століть».

2. Серед позицій наукової новизни (в рубриці «вперше») відзначено, що «ікона – віха на шляху спасіння людини» (автореф. – с.3, дис. – с.6). У релігієзнавчо-філософській праці слід уникати виразно богословських міркувань. Тут же зауважено, що проаналізовано «конструювання національної ідентичності галичан через ікону». Логічніше було сформулювати «конструювання української національної ідентичності галичан через ікону».

3. Вважаємо, що у методології дисертаційного дослідження варто було використати феноменологічний метод, зокрема праці французького феноменолога Жана-Люка Маріона, який критикує Гуссерля за обмеження й умови, що накладаються на феноменальність, і стверджує, що феномени розрізняються між собою в залежності від співвідношення у них їх самоявленості та ступеню їх даності. Ж.-Л. Маріон виділяє три типи феноменів (у відповідності з трьома шляхами богослов'я у Діонісія Ареопагіта: катафатичним, апофатичним та містичним): перші, «бідні феномени», що характеризуються відсутністю (чуттєвого) споглядання, потім «звичайні феномени», в яких значення співвідноситься з наповненням спогляданням, і, врешті, «насичені феномени», де споглядання завжди переважає інтенцію, в результаті чого властивості, характерні звичайним феноменам,

видозмінюються. І саме іконографічні символи, на наше переконання, є такими «насиченими феноменами». Такий ракурс роботи розкрив би наукову новизну дослідження галицького іконопису, зокрема в таких її особливостях як синтез сакрального та світського, церковно-універсального й національного.

4. Серед аналізу джерельної бази є окремі неточності, наприклад, серед праць М.Еліаде згадується польськомовний збірник «Sacrum-mit-historia: Wybór esejów» (с.22). Це ж не робота класика релігієзнавця, а лише збірник окремих фрагментів його праць. Коли дисертантка подає дефініції окремих понять і категорій (алегорія, ікона, символ тощо), то, на жаль, не покликається на відповідні енциклопедичні й довідкові наукові видання (с. 29-31). Окрім того, вони сформульовані досить публіцистично як для наукової дисертаційної праці. У роботі зустрічається зайвий виклад загальновідомої інформації, наприклад, пояснення, що таке німб (с. 98).

5. В окремих фрагментах тексту роботи слід було уникати виразно богословської стилістики, скажімо: «Оскільки Слово стало плоттю й жило серед нас, то потрібно зображати не символічно, а безпосередньо те, що з'явилося на землі в часі. З іншого боку, якщо ми в образі будемо бачити лише лик Ісуса Христа, як на фотографії чи портреті, то він буде нагадувати нам лише про його життя, страждання і смерть» (с. 37). А на с. 39 досить незрозуміла релігієзнавча оцінка ікономахії: «У будь-якому випадку варто зауважити, що період іконоборства став проблемою релігійної культури, періодом відходу від Православ'я й порушенням симфонії Церкви та імперії». Або на с. 42 присутня цілком конфесійна публіцистика у викладі матеріалу: «Таким чином, повернення до іконошанування яскраво засвідчило, що віруючий народ не дав себе обманути й не відступився від віри, адже підставою для іконошанування були такі непохитні істини, не враховані іконоборцями». Схожої стилістики треба було уникати в релігієзнавчо-філософській роботі. Скажімо, ось ще такі фрагменти: «Найбільша людська уява про ту красу блідне перед дійсністю райського життя, яке Бог приготував праведникам» (с.46); «через гріхопадіння образ Божий в людині було заплямовано і спотворено, хоча й не було повністю втрачено. Але й від самої людини потрібне аскетичне

зусилля для того, щоб благодать Божа не була в ній марна, щоб вона була здатна вмістити її» (с. 104); «християни – перш за все Божі діти, і лише потім – діти свого народу» (с. 123). Дисертаційна робота повинна демонструвати авторський стиль викладу дисертанта, а не наслідування інших науковців, зокрема богословів.

6. Руско Надія Михайлівна згадує «архетип серця і принцип кордоцентризму» (с.114) в українській культурі. Окремим пунктом наукової новизни могло стати зіставлення символізму серця в західному літургійному мистецтві (яке активно впроваджували та поширювали єзуїти) та галицькому іконописі, що, зокрема, виразно прослідковується в народній культурі мешканців Західної України (домашні ікони). На жаль, такий компаративний аналіз не представлений у роботі.

7. На нашу думку, в представленій дисертаційній роботі слід було окремо проаналізувати галицькі феритрони (процесійні ікони) як оригінальний синтез християнського сакрального мистецтва Сходу і Заходу.

8. Висновки дисертаційної роботи сформульовані досить невиразно. Такий науковий лаконізм не дозволяє вповні оцінити здійснене дисертаційне дослідження. Окрім того, що у конкретних підрозділах матеріал для більш широких висновків є.

9. У дисертаційній роботі зустрічаються граматичні, орфографічні, стилістичні помилки, наприклад: «Християнська Церква» (с. 34) – замість «християнська церква»; «прийнявши людську подобу, християнський Бог став репрезентативним» (с. 53).

10. Незрозумілий підхід до поділу в «Списку використаних джерел» на «Джерела» та «Літературу»: яка різниця у розмежуванні в різні категорії, наприклад, праць К.Г.Юнга та О.Меня чи І.Свенціцького та Є.Бачинського?

Проте висловлені зауваження і побажання не знижують теоретичний рівень та наукову актуальність дисертаційної роботи Руско Надії Михайлівни.

В цілому дисертаційне дослідження Руско Н. М. є самостійним та обґрунтованим. Положення та висновки дисертації належним чином відображені у публікаціях автора, апробовані на наукових конференціях.

Друковані праці й автореферат у достатньому обсязі висвітлюють основні положення дисертаційного дослідження.

Дисертація й автореферат виконані на належному теоретико-методологічному рівні відповідно до вимог «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року.

Дисертаційне дослідження «Особливості галицького іконопису кінця XIX – початку XX століття: філософсько-релігієзнавчий контекст» Руско Надії Михайлівни за своєю актуальністю, теоретичною та практичною значимістю, науковим і теоретичним рівнем, а також новим підходом у постановці й розв’язанні наукових проблем відповідає вимогам МОН України до кандидатської дисертації, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент,
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри культурології
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

І. Б. Остащук